

ŽENA U STAROM I NOVOM ZAVJETU

PROF. LJILJANA MATKOVIĆ-VLAŠIĆ

Dok sam radila na ovom predavanju, s nostalgijom sam se sjećala onog vremena prije skoro dvadeset godina kad sam s oduševljenjem proučavala ovu temu, da me nitko nije za to zamolio. Čak su me neki od tog posla i odvrćali. Danas mi se čini da je problem žene u Crkvi i u društvu potisnut pred vrtoglavihim civilizacijskim i političkim promjenama u svijetu, a pogotovo u istočnom dijelu Evorpe, pa i na našim prostorima. Moram priznati da me je sve to odvrćalo od razmišljanja o problemu žene kao nekom posebnom problemu, a osjetila sam i bojazan da bi napor ovog teološkog tjedna mogao biti zakašnjela stvar. No tješi me pomisao da zapravo nikada nije ni prerano ni prekasno govoriti o ljudskim pravima (a to su i prava žena!), ako o njima govorimo iz iskrene zauzetosti, a ne iz neke dužnosti ili čiste kurtoazije. Ipak dakle mislim da i u kontekstu današnjih zbivanja razgovor o problemu žene kao i poruka Staroga i Novoga zavjeta dolazi u pravi čas. Bez sumnje nije samo riječ o nečem povijesnom, nije samo riječ o nekadašnjem položaju žene u židovskom društvu. Riječ je prije svega o objavi istine, i to objavi istine o čovjeku koji postoji ili kao žena ili kao muškarac. Osim toga Biblija je objava istine o jednom i jedinom Bogu. A sve je to beskrajno važno za ljude svih vremena.

Židovski i kršćanski zapisi nastali su u patrijarhalnom društvu. Za razumijevanje tih zapisa važan je povijesni kontekst, kulturni prostor, literarni oblik i jezične posebnosti. Svako tumačenje teksta ovisno je ujedno o duhovnim interesima, političkim uvjerenjima, povijesnim i teološkim predrasudama osobe koja se tekstom bavi. Učenjaci uvijek svjesno ili nesvjesno o nečem zavise. Upravo zato feministička istraživanja (pokrenuta naročito šezdesetih godina) ističu da su egzegeti svjesno ili nesvjesno tumačili neke biblijske tekstove iz perspektive muške prevlasti. Različiti biblijski tekstovi, koji su stoljećima služili tome da opravdaju žensku manjevrijednost i podređenost, u svojoj izvornoj nakani uopće nisu imali takvu tendenciju. Teologija ima još uvijek veliki zadatak pred sobom. Razlučiti i odijeliti prvotnu nakanu biblijskih tekstova od njihovih androcentričkih tumačenja. Naravno, ne bi bilo dobro kad bi se umjesto njih nametnula isključivo feministička tumačenja, jer bi to bila druga krajnost. Izbjegavajući i jednu i drugu opasnost, možemo doći do boljeg i dubljeg razumijevanja biblijske poruke.

Bez obzira na androcentrička tumačenja neosporan je patrijarhalni karakter židovske kulture Staroga zavjeta. Makar neki tekstovi Staroga zavjeta proizlaze iz matrijarhata, u svom vremenskom rasponu od preko jednog tisućljeća, oni jednoznačno ipak zastupaju mušku prevlast kako u nacionalnoj tako i u religioznoj zajednici. Izrael se kao nacionalna i religiozna zajednica sastojao od obitelji u kojima su muškarci dominirali i gdje se samo odrasli muškarac smatrao potpunim članom. Zakonski i društveni položaj žena bio je u Izraelu često niži nego u susjednim zemljama. U židovskom društvu žene su bile potpuno ovisne o svojim očevima i muževima. U Knjizi brojeva, (30, 2–12 na primjer, vidi se ta potpuna ženina ovisnost. Muž odnosno otac mogao je poništiti neko obećanje ili zavjet svoje žene odnosno kćerke. Dakle valjanost nekog ženinog zavjeta ovisila je o mužu ili ocu. Ženi prema tome nikada nije bila priznata punoljetnost. Vrhunska vrijednost u židovskom društvu bilo je produženje obitelji ili plemena, te zaštita vlasništva. Kako su sinovi nastavljali obiteljsku liniju i čuvali bogatstvo obitelji, oni su daleko više kotirali nego kćeri koje bi udajom napuštale roditeljski dom. Kćerke su bile očevo vlasništvo i on ih je mogao prodati kao ropkinje. U *Knjizi izlaska* dekalog svrstava ženu u muževljeve posjed zajedno s kućom, zemljištem, robovima, volovima i magarcima (20, 17). Hebrejski izraz za »oženiti se« znači »postati gospodar« i zato žena zove svog muža gospodarem (Izl 21,4). Nad udovicama vlast bi zadobivao djever. Glavna zadaća žene bila je radati djecu i majčinstvo je bila njena najveća čast. Na neplodnost se gledalo kao na nesreću i Božju kaznu. Poligamija je bila službeno priznata, a na rastavu je imao pravo samo muž (Pnz 24, 1-4). U doba proroka patrijarhalni je brak dobio još i svoju teološku podlogu. Postao je model za savez između Jahve i Izraela. Kako se Izrael često iznevjeravao Jahvi, tako je i uz pojam žene došlo do negativnih konotacija kao što je nevjera, izdajstvo i bludništvo, a uz muža su se vezali božanski atributi. Predodžba o braku između Jahve i Izraela još je više diskreditirala ženu, a muža učvrstila u njegovu superiornom položaju.

Kad se Ivan Pavao II u svom apostolskom pismu »*Mulieris dignitatem*« zadržava na Starom zavjetu, onda polazi od onih mjesta na kojima dolazi do izražaja Božja objava. A u Božjoj objavi nema ni traga nekoj diskriminaciji žene. Za ženu kao i za muškarca vrijedi da je osoba. Oboje su stvoreni na sliku Božju. »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih« (Post 1,28). Ivan Pavao II naglašava da taj kratki tekst sadrži temeljnu antropološku istinu o jednakosti muškarca i žene kao ljudskoga bića. Tu se ljudski par javlja kao dvoje partnera koji moraju zavladati prirodom. Međutim u 2. izvještaju o stvaranju iz *Knjige postanka* žena se javlja kao biće stvoreno od muškarca i radi muškarca. Njena je uloga definirana riječju »pomoć«. Ta se riječ tumačila kao znak ženine drugorazrednosti, jer pomoćnik nije isto što i majstor. Upravo je takvo tumačenje duboko obilježilo cijelu teoriju i praksu Crkve sve do naših dana. Tome se još pridružuje 3. poglavlje iz *Knjige postanka* u kojem glavnu krivicu za čovjekov grijeh snosi žena. Međutim Ivan Pavao II ne nasjeda takvim androcentričkim tumačenjima. On kaže da tekst u 2. poglavlju pomaže razumijevanju zgusnutoga teksta iz 1. poglavlja *Knjige postanka* (27–28), te ako ih uspoređujući čitamo, pomaže još dubljem shvaćanju u njima sadržane istine o čovjeku koji je stvoren na sliku Božju kao žena ili kao muškarac. U prikazu iz Post 2 (18-25) Bog stvara ženu »iz rebra« muškarca i kao drugu osobu, kao partnericu, pridružuje mužu. Tako

stvorenju ženu muškarac odmah prepoznaje kao »kosti od svojih kostiju i meso od svoga mesa« i zbog toga je odmah nazove »ženom«. Biblijski govor tim imenom ukazuje na ženin bitni identitet spram muškarca: iš – iššah. Radi se o istoj riječi za oba stvora samo što izraz za ženu ima još nastavak koji ništa bitno ne mijenja u značenju te riječi. »Ženom – iššah će se zvati jer je uzeta od muža – iš. (Post 2, 23).

I ovdje Ivan Pavao II vidi dovoljno temelja za spoznaju o bitnoj jednakosti muškarca i žene u njihovoj ljudskoj naravi. Od početka oni se javljaju kao »jedinstvo u dvoje« čime se prevladava prvotna ljudska osamljenost. Osobne mogućnosti ženskog bića očito nisu skromnije od mogućnosti muškog bića; one su samo drukčije« kaže Ivan Pavao II u svom apostolskom pismu. I 3. poglavlje iz *Knjige postanka*, gdje se govori o prvom grijehu, poslužilo je diskreditiranju žene kao krivca za taj grijeh i za sve što će iz toga proizaći. Međutim, to treće poglavlje ne treba uzimati kao bacanje krivice na ženu nego kao kritiku patrijarhalnog društva, odnosno pokušaj biblijskoga pisca da objasni izraelsko iskustvo o teškoj ljudskoj stvarnosti u kojoj se i muškarac i žena moraju mučiti da bi opstali. U Božjem planu to nije bilo predviđeno kao što nije bilo predviđeno ni patrijarhalno vladanje nad ženom. Kao što znamo u 2. poglavlju *Knjige postanka*, muškarac će ostaviti svoga oca i majku, da bi priorio uz svoju ženu. To je suprotno židovskom modelu braka, gdje, kao što smo već spomenuli, žena napušta roditeljski dom. Biblijskom piscu patrijarhalan poredak stvari nije bio normalan, jer nije u skladu s Božjom nakanom. Očito je grijeh kriv za takav poredak. (Kod feminističkih teologinja našla sam čak tumačenja da se zmija obratila ženi zato što ju je smatrala pametnijom od muškarca). U tom istom poglavlju naviješta se pobjeda nad Zlom, pobjeda nad grijehom. To potvrđuju riječi iz Post 3,15 koje se obično zove »Protoevanđelje«: »Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, između roda tvogeg i roda njezina: on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu«. Sada ću citirati Ivana Pavla II: »Značajno je da je taj navještaj izbavitelja, spasitelja svijeta, sadržan u tim riječima upravljen »ženi«. Ona je u Praevanđelju na prvom mjestu prozvana kao praroditeljka onoga koji će biti spasitelj čovjeka... Tim se riječima otvara pogled na svu Objavu, najprije kao pripremu na Evanđelje, a zatim i samo Evanđelje... Riječi Praevanđelja pročitane u svjetlu Novoga zavjeta odrazuju na primjeran način poslanje žene u spasenjskoj borbi izbavitelja protiv autora zla u ljudskoj povijesti. S jedne strane Eva kao »majka svih živih« (Post 3, 20) svjedok biblijskog »početka« u kojem su sadržane istina o stvaranju čovjeka na sliku Božju i istina o izvornom grijehu. A s druge strane Marija kao svjedok novog »početka« i »novog stvorenja«. (završen citat)

Između ta dva lika u Starom zavjetu nižu se još mnogi ženski likovi. Svojevremeno sam opisala 21 starozavjetni ženski lik pod naslovom: Velike žene Staroga zavjeta. Bez obzira na to da li su ti likovi povijesni ili samo simbolički, oni nam govore da je i u patrijarhalnom društvu kakvo je bilo židovsko žena znala ostvariti svoju osobnost zahvaljujući svojim sposobnostima ne samo kao majka nego isto tako i kao proročica, narodna junakinja ili vladarica. Za te likove nije samo važna uloga koju su igrale u povijesti izabranoga naroda. Još je važniji njihov odnos prema Bogu, duboka vjera koja je za većinu njih bila glavni pokretač djelovanja.

U takvom patrijarhalnom društvenom uređenju židovskog naroda Kristova je poruka bila radikalna novost. U Kristovo vrijeme Palestina, obilježena židovskom tradicijom i zakonima, bila je mala, konzervativna enklava u Rim-

skom carstvu u kojem su se mnoge kulture i religije miješale. Pobožni Židov ujutro bi zahvaljivao Bogu što nije nevjernik, što nije rob i što nije žena. U sinagogama žene nisu smjele prolaziti kroz posvećen unutrašnji prostor nego bi se zadržavale na empori. Naravno da je u takvoj sredini Isusova pojava i poruka morala biti upadljiva. Isus se susreće s muškarcima i ženama sasvim naravno, ne praveći nikakve bitne razlike između njih. Kao da nikakve diskriminacije među njima nema, niti je ikada bilo. Ivan Pavao II u svom apostolskom pismu u vezi s time kaže: »U odnosu na žene Isus je postupao krajnje jednostavno, s jasnoćom i dubinom«. Isus doduše nije pozivao žene ni na kakvu emancipaciju kao što nije nikoga pozivao na društvene revolucije. Ali u njegovu govoru, ponašanju i cjelokupnom životu bilo je nešto poput dinamita koji može razoriti društvene ograde i sve podjele među ljudima: Žene, ta bespravna bića u židovskom društvu, bile su pozvane da se priključe muškarcima, da slijede Krista i šire njegovu poruku (Čitamo u Evanđelju: »Pratila ga je Dvanaestorica i neke žene...») Isus ulazi u njihove kuće kao da se to samo po sebi razumije. Pa i same žene mijenjaju svoje ustaljeno ponašanje i običaje. Nije im to bilo nimalo teško. Dok se Marta ponaša kao dobra domaćica, Marija će netremice pratiti svaku Isusovu riječ. U židovstvu je to bilo nezamislivo jer se ženama nije upravljala riječ a pogotovo ne nauka. Tora bi se radije spalila nego priopćila ženi. Isus nije na strani praktične Marte, nego na strani Marije. Intelektualna znatiželja, razmišljanje imaju za Isusa veću cijenu od praktičnih poslova. (Mi danas kao da nismo daleko odmakli od starog židovstva. Marte su na višoj cijeni, a od Marija se traži da budu i jedno i drugo, kao da se može biti i dobra Marta i dobra Marija) Isus gleda čovjeka iznutra, zna što je u njegovu srcu i zato može dopustiti da mu javna grešnica pomazuje noge skupocjenom pomašću i pere vlastitim suzama (Lk 7, 36) Navikli smo vidjeti Isusa okružena s dvanaest učenika. Međutim Isusa su okruživale i žene. Znamo za barem šest njih koje se poimence spominju i koje su ga pratile kroz Palestinu. Ivana, na primjer, bila je žena Herodovog upravitelja Kuza. Tu je i Suzana, Židovka koju je Isus izliječio, zatim poznata Marija iz Magdale, Saloma i da dalje ne nabrajam. Bile su iz različitih društvenih slojeva, neke i vrlo imućne. Za razliku od svojih muških kolega bile su nazočne i kad je Isus umirao. Nisu se plašile da će ih optužiti zbog kolaboracije. Promatrale su njegov pokop i pošto je prošla subota, kad se prema propisu Zakona nisu micale, uzele su miomiris i pomast da odadu počast njegovu mrtvom tijelu. Čak ni supruga visokog državnog činovnika nije se plašila da će je ta gesta kompromitirati. Tako su žene prve vidjele prazan grob i prve saznale o uskrснуću. Svojom hrabrošću i beskompromisnom vjernošću one su zapravo postale prvi apostoli, odnosno prvi navjstitelji Radosne vijesti Kristova uskrснуća, a to je temelj našeg vjerovanja. Postale su svjedoci najvažnije činjenice u kršćanstvu, one koje u židovskom društvu nisu mogle svjedočiti. Niti jedan egzegeta nije to osporio.

Dobro, pa što je to kod Isusa, što je to u njegovoj poruci i naučavanju bilo tako privlačno za žene? Amerikanci se danas čak pitaju, nije li Isus bio feminist? Zašto se već u najranije vrijeme kršćanstvo javlja kao religija robova i žena, kako je podrugljivo rekao filozof Celsus. Zašto još i danas žene više nego muškarci ispunjavaju klupe u crkvama? Ne može se to objasniti nikakvim Isusovim feminizmom pa ni humanizmom. Isus jednostavno poziva čovjeka u novi život, život u kojem nema ni straha ni tjeskobe, život u kojem unatoč društvenim i osobnim pritiscima čovjek osjeća slobodu Božjeg bića, život u

kojem se sreća i snaga crpu iz Božje milosti. Isus poziva na unutarnji obrat u kojem sve što nas pritišće biva drukčije i poprima duboki smisao u ljudskoj egzistenciji. On poziva na promjenu iznutra kao na početak zdravih međuljudskih odnosa. Za novi život traži i novoga čovjeka. A tko je taj poziv mogao najbolje čuti i tko je mogao na njega najbolje odgovoriti? Upravo društveni autsajderi, oni koji su u društvu bili diskriminirani, a to su bile i žene. Manje su taj poziv mogli čuti oni, koje društvo nije zakidalo u njihovim pravima, i koji u svom samozadovoljstvu nisu tražili više od statusa quo. Isus ne robuje običajima svoga vremena kad vodi teološki razgovor sa Samarijankom, ali direktno ne želi dirati u zakone. Samo je u jednom zakonu odlučno intervenirao, a to je bio bračni zakon. Umjesto židovske prakse u kojoj je važila poligamija i rastava braka po želji muža Isus proklamira nerazrješivost monogamne bračne zajednice. Time je zadao teški udarac židovskim običajima, ali je osigurao ravnopravne, partnerske odnose u braku. I mnogim današnjim ljudima, čak i kršćanima, neshvatljiv je taj radikalni Kristov zahtjev. Pa i nekim našim »katolicima« bolje odgovara Mojsijev zakon namijenjen okorjelim srcima, pa ga zato i pridržavaju. Krist nas poziva na odgovoran život. Bez odgovornog života nema sretnog života. Krist radikalno zahtijeva, ali i radikalno obećaje. »Nemoj više grijehiti« poručuje brakolomnici. U toj je rečenici sadržano obećanje, a to je punina života. Unatoč važnosti koju je pridao braku Isus je pokazao da to nije jedini način života. Ni majčinstvo ne stavlja na neki pijedestal. Duh mu je očito važniji od biologije.

Da bismo shvatili Isusovo značenje za žene njegova vremena, pa i za nas danas, moramo naglasiti da Isus poziva žene na partnerstvo s njim i s drugima. On ne čini to zato jer je društveni reformator nego zato jer naviješta sasvim novo iskustvo o Bogu. Prvi put u povijesti religija naviješta se Bog koji ne mjeri čovjeka po njegovoj produktivnosti, materijalnom statusu, društvenoj moći, inteligenciji. Blaženi su siromašni i gladni, obespravljani, progonjeni i patnici. Time Isus naglavce okreće vrijednosti svijeta koji je organiziran prema muškim načelima, koji se temelji na uspjehu, akciji, posjedovanju i produktivnosti. Isus na taj način prvi prekida androcentričnost antiknog svijeta. Da bi pokazao što Bog čini za čovjeka, Isus se služio usporedbama iz života žena (izgubljena drahma, kvasac koji se stavlja u tijesto (Lk 15, 8–9; Lk 13, 20–21)). Čak ni neki muški likovi ne odgovaraju više patrijarhalnim normama. Sjetimo se oca koji velikodušno oprašta rasipnom sinu ili poslodavca koji obilato plaća i onoga koji je malo napravio. Mnogim Isusovim suvremenicima takvo nerazumno ponašanje nije bilo shvatljivo. Nije shvatljivo ni mnogim današnjim ljudima. U Isusovoj Božjoj slici integrirana su i muška i ženska ponašanja. Isus dokida rascjep između muškog i ženskog ponašanja i otvara novi prostor za odgovorno ljudsko ponašanje. Zaista je čudno da je unatoč Isusovim jasnim i jednostavnim porukama tijekom kršćanske povijesti prevladala slika Boga kao strogog suca koji izaziva strah. A još je čudnije da tzv. kršćanska Evropa u svim svojim dijelovima i istočnim i zapadnim, južnim i sjevernim, ima još i danas na sebi patrijarhalan pečat. I žene su to prihvatile, možda zato da bi u takvom društvu opstale.

Nova je zajednica dakle zajedništvo muškaraca i žena gdje su za razliku od židovske okoline ženama priznate sposobnosti i povjerene važne funkcije. Nije čudno da se takva zajednica lako širila na helenističkom području gdje je žena bila obrazovana i samostalna pa je lakše prihvaćala te iste kvalitete kod kršćan-ki. U Djelima apostolskim (17, 4) priličan broj uglednih žena prihvatio je Pav-

lovo naučavanje o Kristu. Sveti Pavao u svakom slučaju zaslužuje da mu se posveti daleko više prostora no što je predviđeno u ovom mom predavanju, i to upravo zbog njegove kontroverznosti. Upravo će njegovi tekstovi biti jedan od velikih izvora kršćanske antifeminističke struje koja se održala i do naših dana. No neosporna je činjenica da je on surađivao s velikim brojem žena koje su mu pomagale u vrlo riskantnoj i opasnoj misionarskoj službi. Mnoge od njih i on sam poimence spominje. Spomenimo Febu, koja je bez sumnje vršila neku odgovornu funkciju u zajednici i poput današnjih poslovnih žena mnogo putovala, pa Lidiju, prodavačicu grimizne odjeće iz Tijatire, pa Priscilu, važnu osobu u misijama pogana čije ime sv. Pavao navodi prije imena njezinog muža Akvile, zatim spominje Evodiju, Sintihu i druge. Pavao priznaje ženama profetsku službu i pravo molitve na javnim skupovima, a to su bile neobično važne funkcije. Odgojen u židovskoj tradiciji i kao bivši rabin, on se nije mogao riješiti svojih patrijarhalnih stavova s kojima se i sam neprestano bori, trudeći se da ih pomiri s evanđeoskom porukom. Često se opravdava i ispravlja svjestan svoje kontradiktornosti. Danas se općenito smatra da nije napisao onu čuvenu rečenicu »neka žene na sastancima šute« (1 Kor 14,34-35), jer to ne odgovara njegovu uvjerenju koje je na drugim mjestima izrekao (u vezi s pro-ročkom službom i molitvom), a niti odgovara praksi prvih kršćanskih zajednica. Ne bih sada ovdje zalazila u analize izjava sv. Pavla koje se tako rado citiraju da bi se opravdao ženin podređen položaj. Rekla bih samo da prividna proturječja u Pavlovom rezoniranju odražavaju napetost do koje nužno mora doći kad se kršćanski stav suoči sa židovskom tradicijom. Danas npr. vidjet ćemo teška proturječja kod kršćana koji žele pomiriti svoje zapravo ateističko ponašanje s vjerskim uvjerenjem. Ne treba zaboraviti da je sv. Pavao rekao možda najljepšu rečenicu i izrekao najevanđeoskiju misao nakon Kristova odlaska u 3. poglavlju poslanice Galaćanima: »Nema tu više ni Židova ni Grka, nema više ni roba ni slobodnjaka, nema više ni muškog ni ženskog, jer ste svi samo jedan u Kristu Isusu«. To je važno mjesto na kojem objašnjava da u novoj zajednici nema više stare židovske podjele na narode, društvene grupe, muškarce i žene. I za njega, bivšeg učenog rabina, to je središnja točka u Evanđelju. Danas u vrijeme tolikih međuljudskih podjela kao da smo zaboravili na tu rečenicu. Na mnogo smo toga zaboravili iz Evanđelja. Stari je zavjet prisutan na svakom koraku. Ali ni pesimizam ne spada u evanđeoske kategorije. Sve ove promjene, koje danas proživljavamo, nose sa sobom velike nade za sve ljude pa i za žene. Varaju se oni koji misle da samo muškarci mogu krojiti ovaj svijet i voditi dobru politiku. Bez Feba, Lidija, Priscila i Marija nećemo se daleko pomaknuti. Ni mi ni drugi narodi. Sv. Pavao to je dobro znao.

Bibliografija:

- Elisabeth Moltmann Wandel: Freiheit, Gleichheit, Schwesterlichkeit 1977.
Letty M. Russell: Als Mann und Frau ruft er uns, 1976
Ljiljana Matković: Žena i Crkva, 1973.